

HALK ŞİİRİNDE BENZER YAPILAR

Rıza FİLİZOK

Türk halk edebiyatının manzum ürünleri incelendiğinde, bunların ortak bazı yapı özelliklerine sahip oldukları görülür. Türk bilmeceleeri, ninnileri, manileri, türküleri, destanları gibi anonim halk edebiyatı ürünleriyle halk şairlerinin şiirleri ortak bir malzeme ve yapıya dayanır. Halk edebiyatımızda derleme ve yayın faaliyetleri belirli bir canlılık gösterdiği halde, bu malzemenin incelenmesi ihmal edilmektedir. Halbuki derlenen ve neşredilen malzemenin ilmî metotlar içinde tasnifi, değerlendirilmesi, tahlili ile ilgili çalışmaların derleme faaliyetlerine paralel bir biçimde yürütülmesi, bu çalışmaların sonuçlarının kültür hayatına sunulabilmesi için gereklidir.

Halk edebiyatı ürünleri, belirli örnekler etrafında teşekkül ettiği için kapalı bir dünya kurar. Bu kapalı dünya kelime kadrosunda, sentaksta, mısralaştırmada, duyuş ve düşünüş biçiminde açıkça kendisini gösterir; türler arasında mukayeseyi mümkün ve zaruri kılar.

Türk bilmeceleeri, ninnileri, manileri, türküleri, koşma ve se-maileri vb. kelime kadroları, sentaksları, mısralaşmaları, duyuş ve düşünüş biçimindeki benzerlikleri açısından mukayese edilirken karşımıza çıkan en büyük güçlük, malzemenin çokluğudur. Malzemenin çokluğu araştırmalarda bazı tekniklerin kullanılmasını gerektirmektedir. Biz bu incelememizde halk şiirinde «gezici mısraların ve benzer kuruluşlu mısraların tespitinde kullanılabilecek bazı kalıplardan bahsedeceğiz.

Halk şiirinde durak, üzerinde durulması gereken bir kavramdır. O, bazen bir kelimeye tekabül eder :

Eksilmeyen sevdası var başımda

Bazen iki kelimededen meydana gelir ve adeta ikinci dereceden bir durağı içinde saklar :

Uyanıp cilveye **başlamak gerek**
Anı öpmek değil **dişlemek gerek**
Güzelin koynunda **kışlamak gerek**

Bazen üç, dört kelimededen kurulmuş bir cümleye tekabül eder :

Er oldum bir zaman ahdimi güttüm

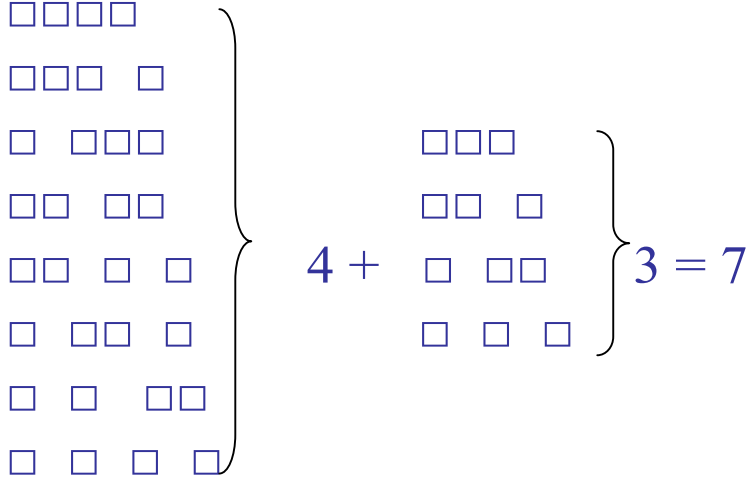
Bu durumda içinde bulundurduğu kelime sayısı açısından vezin ve durakları gözden geçirmek yararlı olacaktır. Türk halk şiirinde meselâ 4 + 3 duraklı 7 heceli bir mısradaki kaç kelime bulunabilir? Bunu hesaplayabilmemiz için önce hece sayısı itibariyle kaç çeşit kelimenin bu vezne girebileceğini tesbit etmemiz gerekir. Böyle bir şiire ancak **1, 2, 3** ve **4** heceli kelimeler girebilir. Bu hüküm 4 + 4 duraklı 8 heceli şiir için de, 4 + 4 + 3 duraklı 11 heceli şiirler için de doğrudur :

Evlerinin önü çardak
Elif'in elinde bardak
Sanki yeşil başlı ördek
Yüzer Elif Elif diye

Bu noktada ikinci bir soru akla geliyor : Bu dört tip kelime birer birim olarak düşünülse, bu birimler bir mısradaki kaç değişik biçimde dizilebilir? Bu sorunun cevabı, kesin bir tablo halinde gösterilebilir :

Tabloda bir heceli kelimeler □ işareti ile, iki heceli kelimeler □□ işareti ile, üç heceli kelimeler □□□ işareti ile, dört heceli kelimeler □□□□ işareti ile gösterilecektir. kelimeler arasındaki

boşluklar, yani “ara duraklar” birer aralık olarak gösterilecektir:

Görüldüğü gibi, mısramın birinci parçasında kelimeler yukarıda gösterdiğimiz sekiz hal içinde bulunabilir, bu hallerin gösterdiği diziliş sırasında ortaya çıkabilir. Böyle bir mısra parçasında, hece sayısı itibariyle ancak bir dört heceli kelime, bir üç heceli kelime, bir yahut iki, iki heceli kelime, bir iki, yahut dört tek heceli kelime bulunabilir.

Mısramın ikinci parçasında, kelimeler, yukarıda gösterdiğimiz dört hal içinde bulunabilir, bu hallerin gösterdiği diziliş sırasında ortaya çıkabilir. Böyle bir mısra parçasında hece sayısı itibariyle ancak bir üç heceli kelime, bir iki heceli kelime, bir yahut üç tek heceli kelime bulunabilir.

Yedi heceli ve 4 + 3 duraklı bir mısradaki kelimelerin hece sayısına göre mümkün olan bütün halleri, birinci guruptaki sekiz hal ile ikinci guruptaki dört halin birleşmesinden doğan 32 hal ile ($8 \times 4 = 32$) kesin bir şekilde belirlenir. Yani 4 + 3 duraklı, yahut 3 + 4 duraklı 7 heceli bir mısra, kelimelerin istifi yönünden bu 32 halden birine girer:

□□□□	□□□	Asmaların üzümü
□□□□	□□ □	Yemeğimde zehir var
□□□□	□ □□	Karanfilim bir sini
□□□□	□ □ □	Bahçelerde gül var mı
□□□ □	□□□	Gerdana gül dizersin
□□□ □	□□ □	İçine beş elma koy
□□□ □	□ □□	Başında var ak başlık
□□□ □	□ □ □	Saçından üç tel al da

□ □□□	□□□	Şu bağların gediği
□ □□□	□□ □	Ben ağlarım derdim var
□ □□□	□ □□	Sen orada ben burda
□ □□□	□ □ □	Sen orada gül de gez
□□ □□	□□□	Ayva dibi serindir
□□ □□	□□ □	Atma taşı tutan var
□□ □□	□ □□	Armut dalda beş olur
□□ □□	□ □ □	Ayrı düştüm ben bu yaz
□□ □ □	□□□	Eğil bir yol öpeyim
□□ □ □	□□ □	Sana bir çift sözüm var
□□ □ □	□ □□	Arpa bu yıl az oldu
□□ □ □	□ □ □	Para ver de bir at al
□ □□ □	□□□	Bu pınar buz bağladı
□ □□ □	□□ □	Ya bohçan al bize gel
□ □□ □	□ □□	Din iman yok mu sende
□ □□ □	□ □ □	Bir ince yol seç de gel
□ □ □□	□□□	Ya ben nice ayrılalım
□ □ □□	□□ □	Ben ne dedim küstü yar
□ □ □□	□ □□	Ya al beni ya bırak
□ □ □□	□ □ □	Ben can diyem sen çok de
□ □ □ □	□□□	Ne iş var ki göreyim
□ □ □ □	□□ □	Ben de bir yar sevem mi
□ □ □ □	□ □□	Bir de sen vur yüz olsun
□ □ □ □	□ □□	Ay aş da gel aş da gel

Aynı şekilde $4 + 4 = 4$ duraklı 8 heceli bir şiir, dört heceli bölümlerin tekrarıyla aynı şekilde 64 kalıp üretir. Yine, $4+4+3=11$ heceli mısralar bu durumda 256 kalıp üretecektir. Aynı yolla $6+5 = 11$ 'li veznin kaç kalıp üretebileceğini kolayca bulabiliriz. Bu işlem bütün vezinlerimiz için yapıldığında, teorik olarak hece şiirinin yazılmış ve yazılacak bütün mısralarının kuruluş şemasını elde ederiz.

Bu noktada cevaplandırmamız gereken bir soru daha var : Mısraların kelime istifini gösteren bu kalıplar ne işe yarayacaktır? Sonlu sayıda olan ve kapalı bir sistem oluşturan bu şemalar, bütün tasnif çalışmaları için temel oluşturacak mahiyettedir. Bu şemalar, ayrıca menşe problemlerine ve varyant problemlerine umulmadık katkılar sağlayacaktır.

Bu kalıpların diğer bir yararı, halk şiirimizin imkânlarının sınırlarını kesin bir biçimde görmemizi sağlamasıdır. Bu, herşeyden önce imkânların sınırlarının çizilmesidir. Bu basit kalıplar dikkatle incelendiğinde halk şiiri hakkında bildiğimizden çok daha fazla şey öğreneceğiz. Genel olarak, araştırmacılarımızın dikkati, durak bölümlerinin altına inmemiştir. Halbuki yukarıdaki kalıplar, halk şiirimizin her durağının tabir caizse alt duraklarına dikkatimizi çekmektedir. Bu alt duraklar, diğer duraklar gibi her zaman şiirin bütünlüğünde devam etmese de ses, ritim ve yapı açısından birinciler kadar dikkate değerdir. Aşağıdaki mani mısralarını bu gözle inceleyelim :

Ay doğar aydın aydın	Su akar çağıl çağıl
Ay doğar ayan ayan	Su akar balık akar
Ay doğar sini gibi	Su akar şırıl şırıl
Ay doğar köşe köşe	Su gelir burma burma
Ay doğar açık açık	Su gelir hızlı hızlı
Ay doğar aya dilber	At gelir ağır ağır
Ay vurur ayan beyan	Kar yağar kepek gibi

$3+4$ duraklı bu mısraların birinci parçaları $(1+2)$ tarzında adeta bir alt-durak üretmektedir. Diğer taraftan “bir heceli kelime + iki heceli kelime» belirli bazı kalıplara ve gramer şekillerine tekabül etmektedir. Mısra başındaki tek heceli bir kelime belirli isim, sıfat, zamir ve ünlemlere tekabül eder. Aynı örneğe bağlı mısralar, halk edebiyatında çok zaman aynı kelime istifini vermektedir. Halk edebiyatında mısralar, yukarıda bahsettiğimiz kalıplara çevrilebilir. Aynı kalıbı veren mısralar, birbirleriyle mukayese edilebilir. Bu kalıpları sayıya çevirerek pratik hale getirmek mümkündür. Bir heceli kelimeler: 1, iki heceli kelimeler : 2, üç heceli kelimeler : 3, dört heceli kelimeler: 4 rakamıyla gösterilebilir. Meselâ :

“Ben ağlarım derdim var” mısrası,

□ □□□ □□ □ kalıbını verir. Bu şifreleme yoluyla 1321 sayısı ile ifade edilebilir. Aynı kuruluştaki bütün mısralar, aynı sayıyı verecektir. $4 + 3$ duraklı bütün mısralar, yukarıdaki kalıplara tekabül eden 32 tip sayı ile ifade edilebilir. Daha ince bir ayırım gerektiğinde mısradaki kelimelerin gramer kategorileri muayyen harflerle temsil edilerek bu sayıların yanbaşında gösterilebilir: (Zamir: Z., Fiil: F., İsim: İ, İsim fiil: İf) Bu durumda yukarıdaki mısram :

1 Z 3 F 2 İ 1 İf

tarzında sembolik anlatımını elde edebiliriz.